

توریسم سلامت و جایگاه آن در سیاست‌گذاری‌های نظام سلامت ایران

مقصود زوار

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جزا و جرم‌شناسی، واحد مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی، مراغه، ایران
(نویسنده مسئول)

Ranginkamans79@gmail.com

لیلا فرح‌بخش

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد بازاریابی گردشگری، مؤسسه غیرانتفاعی مازیار، نور، ایران

leilafarahbakhsh7@gmail.com

چکیده

امروزه بازار گردشگری سلامت به‌عنوان یکی از صنایع درآمدزا و رقابتی در دنیا مطرح می‌باشد. در سطوح کلان، دولت‌ها و نهادهای دولتی در بسیاری از کشورها علاقه‌مند به بهره‌مندی از مزایای اقتصادی ناشی از این صنعت بوده و در سطوح خرد نیز بیمارستان‌ها و ارائه‌دهندگان مختلف خدمات مسافرتی و درمانی در رقابت با یکدیگر سعی برای بالا بردن سهم خود از آن دارند. کشور ایران علی‌رغم داشتن چشمه‌های آب گرم و معدنی فراوان، انجام پژوهش‌های بنیادی و کاربردی در زمینه علوم سلولی و فن‌آوری‌های باروری، درمان بیماری‌های صعب‌العلاج، روش‌های درمانی غیرتهاجمی، ساخت واکسن پیشگیری و ریشه‌کنی بسیاری از بیماری‌ها و تربیت نیروی متخصص، تاکنون نتوانسته است با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب نسبت به توسعه زیرساخت‌های گردشگری اقدام و سهم قابل قبولی در توسعه گردشگری سلامت داشته باشد. درآمد ناشی از گردشگری سلامت می‌تواند برای کشور ایران که به حرکت در روند توسعه می‌اندیشد سودآور باشد. شناخت بازارهای هدف، کارآفرینی و ارائه ایده‌های جدید در این راستا از نکات قابل توجه در رشد صنعت گردشگری سلامت در ایران می‌باشد. پژوهش حاضر که به روش کتابخانه‌ای و تحلیلی-توصیفی نگاشته شده سعی دارد ضمن معرفی و اهمیت صنعت گردشگری سلامت در ایران به شناسایی عوامل پیش‌برنده و بازدارنده مؤثر بر ارتقاء گردشگری سلامت کشور بپردازد.

کلیدواژه‌ها: توریسم، توریسم سلامت، توریسم درمانی، سیاست‌گذاری

مقدمه

یکی از مؤلفه‌های پیشرفت توسعه اقتصادی جوامع امروزی، توانایی رشد صنعت توریسم در شاخه‌های مختلف از جمله توریسم سلامت می‌باشد که لازمه آن ایجاد زیرساخت‌های لازم سخت‌افزاری و تولید علم و همچنین تبلیغ و معرفی این توانمندی‌ها در عرصه‌های بین‌المللی است و جهت رسیدن به این هدف غایی همراهی دستگاه‌های مختلف و توجه به سیاست‌گذاری‌های کلان کشور را می‌طلبد. لذا جهت ورود به این پژوهش لازم است ابتدا با مفاهیم زیر آشنا شویم.

الف: توریسم

۱- تعریف

با توجه به اینکه توریسم شاخه‌های متفاوتی دارد برای هر شاخه تعریف خاصی ارائه شده است اما سازمان جهانی جهانگردی تعریف ذیل را در مورد جهانگردی ارائه کرده است: جهانگردی یا، گردشگری مجموعه کارهایی است که فرد در مسافرت و در مکانی خارج از محیط معمول خود انجام می‌دهد این مسافرت بیش از یک سال طول نمی‌کشد هدف آن تفریح، تجارت یا فعالیت‌های دیگر است (W.T.O.1997).

۲- مفاهیم گردشگری

سازمان جهانی جهانگردی مفاهیم مختلف توریسم را که در طبقه‌بندی‌های آماری به کار می‌رود به شرح زیر تعریف می‌کند:

- جهانگرد (Tourist) یا گردشگر (دیدارکننده یک‌شبهه): مقصود کسی است که دست‌کم یک‌شب در یک اقامتگاه عمومی یا خصوصی در محل مورد بازدید بسر برد.

- گردشگر یک‌روزه (Same day visitor): کسی است که یک روز به مکان دیگری می‌رود ولی شب را در آنجا نمی‌گذراند.
- دیدارکننده (Visitor): کسی است که به مکانی غیر از محیط معمولی خود مسافرت می‌کند کمتر از ۱۲ ماه متوالی در آنجا بسر می‌برد و هدف اصلی از این مسافرت این نیست که در مکان مورد بازدید درازای دریافت پول کار کند.
- مسافر (Traveler): کسی است که بین دو یا چند نقطه مسافرت کند.

- گردشگر داخلی: ساکنان یک کشور که فقط داخل آن کشور مسافرت می‌کنند. گردشگر داخلی کسی است که از محل اقامت خود حداقل ۵۰ مایل دور شده و برای اهدافی از قبیل، امور کاری، تفریح، شخصی و استراحت در محلی اقامت گزینند، مدت اقامت او می‌تواند کمتر از یک‌شب یا بیشتر باشد سفرهای بین محل کار و سکونت در این تعریف قرار نمی‌گیرد.

- گردشگری بومی: اشخاص مقیم یک کشور که حداکثر برای مدت ۱۲ ماه به محلی در کشور خودشان که خارج از محیط معمول زندگی آن‌ها می‌باشد سفر کنند. و هدف اصلی آن‌ها از این سفر انجام کاری نیست که سرانجام آن دریافت مزد از محل مورد بازدید باشد.

- گردشگری برون‌مرزی: افراد ساکن یک کشور که به خارج از آن سفر می‌کنند (فردآر، ۱۳۷۹).

- گردشگری محلی: مسافرت داخلی و گردشگری داخل کشور.

- گردشگری ملی: مسافرت داخلی و گردشگری خارجی.

- گردشگر خارجی: افرادی که ساکن یک کشور نیستند و به آن سفر می‌کنند.

- گردشگر بین‌المللی: مسافرت بین کشورها که با اهداف مختلف می‌تواند باشد.

ب: توریسم سلامت

اگرچه تعریف واحد برای گردشگری سلامت وجود ندارد، می‌توان آن را به‌عنوان مسافرت گسترده افراد از محل اقامت خود برای سلامتی تعریف نمود که عوامل مختلف جمعیتی اقتصادی و سبک زندگی بر این نوع گردشگری تأثیرگذار است. گردشگری سلامت شامل افراد و گروه‌هایی هستند که برای استفاده از تغییر آب‌وهوا باهدف پزشکی و درمانی استفاده از آب‌های معدنی

گذراندن دوران نقاهت معالجه و نظایر آن اقدام به مسافرت می‌کنند. گردشگری سلامت آن نوع از جهانگردی است که با فعالیت‌های بهداشتی و درمانی مرتبط می‌شود و مورد توجه جهان گردانی قرار دارد که به خواص درمانی منابع طبیعی توجه دارند؛ مانند چشمه‌های آب گرم، گیاهان دارویی سواحل لجنی و گل‌های درمانی (زاهدی، ۱۳۸۲).

به گردشگری سلامت افراد و گروه‌هایی علاقه دارند که برای استفاده از تغییر آب‌وهوا (باهدف پزشکی درمانی استفاده از آب‌های، معدنی گذران دوران نقاهت معالجه و نظیر این‌ها، مسافرت می‌کنند. به‌طور کلی گردشگری در مفهوم سلامتی معنی وسیعی را در برمی‌گیرد. انسان برای بهبود و به دست آوردن شفا، از دوره‌های نخستین به منابع هیدرو مینرال و هیدروترمال موجود در طبیعت و یا داخل غارها توجه زیادی کرده است (سقای و عبداللهی، ۱۳۸۳).

در این‌گونه از توریسم احتیاج به مداخلات پزشکی احساس می‌شود. مشتری که از بیماری مزمن یا حاد رنج می‌برد برای حل مشکلات درمانی خود یا از روش‌های پزشکی معمول و متعارف بهره می‌برد و یا از درمان‌ها و روش‌هایی که از نظر دانشمندان تجربی روش‌های غیرعلمی خوانده می‌شوند. در شاخه پزشکی نیز می‌توان با توجه به وسعت مداخله و نیاز به مراقبت‌های بهداشتی و درمانی و یا جراحی دو نوع تقسیم‌بندی، فرآیندهای تشخیص و درمان بدون مداخله جراحی و فرآیندهای جراحی بدون بستری و بدون تأثیر حیاتی بر زندگی (بیمار و سنگین درمان‌هایی با نیاز به بستری در بیمارستان یا نیاز به بخش مراقبت‌های ویژه و مراقبت‌های بعد از مرخصی از بیمارستان قائل شد (اسدی، ۱۳۸۷).

توریسم سلامتی یکی از پایه‌های توسعه جهانگردی در اروپا به شمار می‌آید. ابتدا توسط رومی‌ها شکل گرفت ولی رکود بر آن حاکم شد و مجدداً در قرون شانزدهم و هفدهم در پاسخ به شرایط بد بهداشتی بسیاری از شهرها رواج یافت. امروزه در فرانسه مراکز سلامتی بسیار مدرن شده و تسهیلات زیادی را به خود افزوده‌اند. همچنین رواج مزرعه‌های سلامتی در اروپا و آمریکا امروزه بسیاری زیاد شده و مردان و زنان برای کاهش وزن خود به آنجا سفر می‌کنند. شکل بسیار مدرن از توریسم سلامتی سفر افراد به خارج از کشور برای بهره‌گیری از خدمات سلامتی مؤسساتی است که در حرفه خودشان در سطح جهان مشهور هستند.

کشور ایران علی‌رغم داشتن چشمه‌های آب گرم و معدنی، فراوان انجام پژوهش‌های بنیادی و کاربردی در زمینه علوم سلولی و فن‌آوری‌های باروری، درمان بیماری‌های صعب‌العلاج، روش‌های درمانی غیرتهاجمی، ساخت واکسن پیشگیری و ریشه‌کنی بسیاری از بیماری‌ها و تربیت نیروی متخصص تاکنون نتوانسته است با برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری مناسب نسبت به توسعه زیرساخت‌های گردشگری اقدام و سهم قابل قبولی در توسعه گردشگری سلامت داشته باشد. درآمد ناشی از گردشگری سلامت می‌تواند برای کشور ما که به حرکت در روند توسعه می‌اندیشد بسیار سودآور باشد. البته بد نیست بدانید که توریسم سلامت در ایران تاریخچه بسیار کوتاهی دارد. در حقیقت در سال ۸۲ برای اولین بار توریسم درمانی در گردشگری ایران از سوی وزارت بهداشت مورد توجه قرار گرفت؛ البته وزارت بهداشت بیشتر باهدف اشتغال‌زایی برای دانش‌آموختگان پزشکی به این مبحث پرداخت و نه رونق توریسم درمانی، اما کم‌کم از سال ۸۳ و درست پس از ادغام سازمان میراث فرهنگی و سازمان ایران‌گردی و جهانگردی توریسم درمانی به‌صورت مستقل در ایران ایجاد شد و مورد توجه بیشتری قرار گرفت.

۱- انواع توریسم سلامت

توریسم سلامت (Health Tourism) شامل زیرمجموعه‌های متنوعی مانند توریسم صحت (Curative Tourism) توریسم درمانی (Medical Tourism) از جمله مراقبت و نقاهت، درمان‌های غیرمتعارف، درمان‌های پزشکی، جراحی - کلینیکی، تشخیصی، جراحی - بیمارستانی، طب سنتی، طب سوزنی، انرژی‌درمانی - یوگا، مدیتیشن و توریسم پیشگیرانه (Preventive Tourism) است.

۱-۱- توریسم صحت (Curative Tourism)

در این نوع از گردشگری، از امکانات طبیعت استفاده می‌شود اما تفاوت اساسی در اینجا است که متقاضیان دارای بیماری یا

مشکلات خاصی هستند و برای برگشت به حالت طبیعی و خروج از وضعیت بیماری جسمی یا روحی به این امکان مراجعه می‌کنند. طبعاً این افراد باید تحت نظر متخصصان و طی برنامه‌ای درمانی و بهبودمدار استفاده کنند. بیماران پوستی، تنفسی، روماتولوژی و عضله‌ای معمولاً مراجعه‌کنندگان اصلی این‌گونه خدمات هستند. همچنین بیمارانی که اعمال جراحی خود را پشت سر گذاشته و دوره نقاهت خود را می‌گذرانند نیز با استفاده از آب‌های گرم، دریاچه نمک، لجن درمانی، آفتاب و ماسه و شن ... و زیر نظر پزشک و در یک برنامه درمانی و مراقبت بهداشتی فرآیند بهبود خود را تسریع می‌بخشند (اسدی، ۱۳۸۷). این نوع از گردشگری هم این روزها مورد توجه مسئولان گردشگری کشور قرار گرفته است. به‌خصوص لجن درمانی که طبیعت ایران را در میان کشورهای همسایه به شدت محبوب کرده است.

۱-۲- توریسم درمانی (Medical Tourism)

در این‌گونه از توریسم احتیاج به مداخلات پزشکی احساس می‌شود. مشتری که از بیماری مزمن یا حاد رنج می‌برد برای حل مشکلات درمانی خود یا از روش‌های پزشکی معمول و متعارف بهره می‌برد و یا از درمان‌ها و روش‌هایی که از نظر دانشمندان تجربی روش‌های غیرعلمی خوانده می‌شوند. در شاخه پزشکی نیز می‌توان با توجه به وسعت مداخله و نیاز به مراقبت‌های بهداشتی و درمانی و یا جراحی دو نوع تقسیم‌بندی سبک (فرآیندهای تشخیص و درمان بدون مداخله جراحی و فرآیندهای جراحی بدون بستری و بدون تأثیر حیاتی بر زندگی بیمار) و سنگین (درمان‌هایی با نیاز به بستری در بیمارستان یا نیاز به بخش مراقبت‌های ویژه و مراقبت‌های بعد از مرخصی از بیمارستان) قائل شد. در این نوع از گردشگری سلامت، بیمار ممکن است پس از درمان و معالجه نیازمند استفاده از فضاها و خدمات گردشگری درمانی (مانند آبگرم‌ها) باشد که در این صورت ممکن است گردشگری او با سفر به نقاطی که این امکانات را دارند تکمیل شود.

۱-۳- توریسم پیشگیرانه (Preventive Tourism)

در این نوع گردشگری، افراد برای استفاده از امکانات طبیعی موجود در مقصد، اقدام به مسافرت می‌کنند. این امکانات که شامل آب‌وهوای مطلوب، چشمه‌های آب‌گرم‌کن و مجموعه‌های لجن درمانی و محیط‌های ریلکسی‌شن و ... است، در اختیار افراد قرار می‌گیرد تا آن‌ها تمدد اعصاب یابند. درواقع استفاده از این امکانات هم از لحاظ روحی- روانی و هم از نظر فیزیکی سبب بازیابی توان فرد شده و انرژی لازم را برای ادامه فعالیت عادی وی فراهم می‌کند. افرادی که در این طیف دسته‌بندی می‌شوند، ناراحتی یا بیماری خاصی ندارند بلکه با استفاده از امکانات طبیعی درواقع از بروز بیماری و ناراحتی جسمی و روحی جلوگیری می‌کنند (عربشاهی کریمی، آریان فر: ۱۳۵).

۲- ارزآوری و توریسم سلامت

بر اساس پایگاه اطلاع‌رسانی شهر سلامت شیراز، برآوردها بیانگر آن است که هر توریست سلامت ۳ برابر یک توریست عادی، ارزآوری دارد. درآمد جهانی گردشگری سلامت با روندی صعودی از حدود ۲۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۵ به بیش از ۵۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۷ افزایش یافته است و پیش‌بینی می‌شود این روند رشد همچنان با شتاب ادامه یابد. از این‌روست که کشورهای مختلف جهان چه توسعه‌یافته و چه درحال توسعه در این صنعت وارد شده و برای افزایش سهم خود از این بازار پرسود تلاش می‌کنند.

۳- عوامل مؤثر در ایجاد گردشگری سلامت

- جهانی‌شدن و آزادسازی تجارت در حوزه خدمات سلامت، بحران مالی آسیا، تغییرات مطلوب نرخ ارز در اقتصاد جهانی کشورهای آسیایی بسترساز رشد سریع گردشگری در این کشورها گردید. از جمله برخی عوامل دیگر می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:
- هزینه‌های بالای خدمات درمانی در آمریکا و اروپا
- زمان‌های انتظار طولانی

دانشگاه آزاد اسلامی مراغه با همکاری گروه های پژوهشی حقوق شهروندی و حقوق بین الملل سلامت مرکز تحقیقات حقوق

کنفرانس ملی ارتقای سلامت شهری و حقوق پزشکی فراوانی

NATIONAL CONFERENCE ON HEALTH PROMOTION & IT'S LEGAL & MEDICAL CHALLENGES

- راحتی و سهولت مسافرت به سایر کشورها
- ارتقا تکنولوژی و استانداردهای درمانی در کشورهای مقصد (عربشاهی کریزی، آریان فر: ۱۳۵).

ج: پتانسیل های توریسم سلامت در ایران

ایران پس از کشور اردن بیشترین ظرفیتها و قابلیتها را در حوزه گردشگری سلامت در بین کشورهای اسلامی دارد. همچنین از نظر تنوع اقلیمی و جاذبههای سیاحتی و زیارتی فراوان، کشورمان دارای پتانسیل خوبی برای جذب توریستهای درمانی است. ایران دارای ظرفیتهای متعددی جهت جذب توریسم سلامت می باشد که از جمله آنها می توان به چشمه های آب معدنی در اکثر استان های کشور، مناطق کویری در قم، بخش های درمانی ناباروری در یزد، دندانپزشکی، مراکز دیالیز و انواع جراحی های قلب، پلاستیک و چشم در مشهد و تهران اشاره نمود (سایت تحلیلگران تکنولوژی ایران، ۱۳۸۸).

۱- رشد و پیشرفت علم پزشکی در سطح جهان

نمونه هایی از پیشرفت های علمی و توانمندی های ایران در حوزه سلامت با توجه به تخصص های پزشکی موجود در کشور ذیلاً اشاره می شود:

- چشم پزشکی به ویژه عمل لیزیک (Lasik Surgery).
- دندان پزشکی و کاشت دندان (Dental Implantation).
- پیوند اعضا (Organ Transplant).
- توان بخشی (Rehabilitation and Recuperation).
- اعمال جراحی قلب به ویژه بای پس شریان (Coronary By-pass surgery).
- اعمال جراحی جایگزینی مفاصل (زانو و غیره) (Replacement Knee).
- اعمال جراحی آرایشی و پلاستیک (Cosmetic and plasticsurgery).
- سلول های بنیادی (Fundamental Cells).
- ناباروری (Infertility).
- طب جایگزینی و گزینه های (Alternative medical).
- کنترل پزشکی (Checkup center).
- لاغری و تناسب اندام (Dietology & Wellness).

۲- چشمه های آب گرم و آب های معدنی

گردشگری درمانی چیز جدیدی نیست، قرن ها است که مردم به خارج از کشور برای درمان سفر می کنند برای گردشگری درمانی و اینکه چرا مردم این کار را انجام می دهند دلایل متعددی وجود دارد بعضی ها مراقبت های بهداشتی در کشورهای خود ندارند؛ بعضی دیگر نمی توانند برای ارائه درمان در سیستم ملی خود به انتظار بنشینند؛ برخی از درمان های در دسترس همه کشورها نیست و بعضی درمان در کشورهای خارجی را ترجیح می دهند روش های آب گرم و آب و هوایی برای درمان بیماری های مختلف از مدت زمان طولانی در استفاده بوده است. در این روش ها احتمالاً از طریق اثرات طبیعی ماوراء بنفش سلنیوم در آب در ارتفاعات بالا و تمیز کردن تفاله توسط ماهی در چشمه های معدنی گرم نتایج مفیدی به بار می آورند با این عوامل، درمان آبگرم نامزدی برای تبدیل شدن به یک مرکز بین المللی پذیرفته شده و برای مراقبت های گردشگری سلامت قابل توجه می باشد اگرچه آبگرم برای درمان بیماری پسوریازیس مشهور است ولی برای تعدادی از بیماری های دیگر نیز مانند بیماری، روماتیسمی اختلالات، عصبی ارتوپدی و عوارض تروماتولوژی مشکلات زنان بیماری های پوستی بیماری های کلیوی و اختلالات روانی مفید تشخیص داده مورد شده است.

چشمه‌های آب گرم و معدنی در نقاطی از زمین پدید می‌آیند که در آن‌ها شرایط مورفولوژی، تکتونیکی، ماگمایی و جوی فراهم آمده باشد. در ایران چشمه‌های معدنی و گرم بسیار است و این به سبب فعالیت گسترده آتشفشانی در سراسر این مرزوبوم و تکرار چرخه‌های آن از زمان‌های بسیار دور تا عهد حاضر است. آب معدنی به آبی اطلاق می‌شود که به‌طور طبیعی از زمین خارج می‌شود و با آب‌های معمولی (آشامیدنی) از نظر تعداد و نوع مواد معدنی و گازهای محلول در آن فرق داشته باشد. در اغلب چشمه‌های معدنی و گرم، گازهای زیادی مانند نیتروژن سولفور (H₂O)، دی‌اکسید کربن و مواد رادیواکتیو وجود دارد. آب‌های معدنی و گرم ایران به ۱۱ نوع تقسیم شده است. استفاده از آب‌های معدنی و گرم در زمان‌های قدیم مورد توجه بشر بوده است و می‌توان تاریخ شروع آن را با تاریخ تمدن بشری هم‌زمان دانست. اغلب گازهای موجود در آب اثر درمانی دارند و استفاده صنعتی از آن‌ها نیز در برخی از کشورها رایج است و دیگر آن‌ها که پاره‌ای از این آب‌ها به‌صورت آشامیدنی عرضه می‌شود. چشمه‌های آب معدنی از مهم‌ترین سرشاخه‌های توسعه صنعت توریسم درمانی می‌باشد. خواص درمانی آب‌های معدنی (سرد و گرم) به تناسب میزان درجه دمای متوسط، درجه اسیدی، سختی کل و ... برای استفاده‌کنندگان از آن‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است. به‌طور مثال آب‌های معدنی بیوکربناته علاوه بر تأثیر در اعمال گوارشی (معده، کبد، پانکراس، روده) در سوخت‌وساز بدن مانند: متابولیسم‌های گلو سیدها، لسترول، پروتئید و اسید اوریک نیز مؤثر است و باعث واکنش سازه شیمیایی و فیزیکی تن و روان نسبت به روند تغذیه و مراحل تجزیه آن می‌شود به‌طوری‌که با اتساع عروق در هنگام استحمام باعث افزایش نبض می‌شود و با بالا رفتن میزان ادرار مکانیزه گوارشی ارگانیسم بدن فعال شده و باعث بهبود تغذیه در روند فعل‌وانفعالات بدن می‌شود. آب‌های معدنی بیوکربناته با اثر تسکین بخشی، سیستم تنفسی را بهتر می‌کند و با آب‌های معدنی دارای کلروره با خواص درمانی برای درمان بیماری‌های راشیتیسم، لنفاتیسیم و روماتیسم و سایر بیماری‌ها مؤثر است. علائم و آثار آرام بخشی آب‌های معدنی (سرد و گرم) برای درمان دردهای اعصاب و رماتیسم ناراحتی مفصل بارها از طریق تست مطالعات پزشکی مورد مطالعه و تأیید محققان آب‌درمانی قرار گرفته است. آب‌های معدنی با توجه به دارا بودن خواص درمانی، شیمیایی، فیزیکی و ترکیباتی شامل فلزات سنگین مثل آهن، کلسیم، پتاسیم، سولفور، کلر، ید، سدیم، سولفات‌ها و گاز کربنیک و به لحاظ برخورداری از ضریب پتانسیل طبیعی بالا باعث شده است تا به لحاظ اهمیت تأثیرگذاری درمانی، تفریحی و ورزشی مورد مطالعات علمی قرار گیرند تا از آن‌ها به روش اجرای پروژه صنعت آب بهره‌برداری بهینه صورت پذیرد. آب‌های معدنی به‌واسطه مواد شیمیایی موجود در آن‌ها و حرارت بالا و یا به دلیل وجود گازهای مختلف دارای کاربردهای متنوعی در امور زراعی و پرورش گیاهان و تولید محصولات گلخانه‌ای هستند؛ در صنایع غذایی نیز استفاده و استخراج گاز دی‌اکسید کربن فعلاً در ایران کاربرد دارد در سایر موارد در دنیا برای پرورش آبزیان خاص یا استخراج گوگرد و فلزات نایاب از آن‌ها، استفاده از دمای آب برای گرمایش منازل و کف خیابان‌ها و معابر و نیز برای تولید برق کاربرد دارند.

چشمه‌ها در واقع، آب‌های زیرزمینی هستند که از راه‌های طبیعی و از درون ترک‌ها و شکاف‌ها به سطح زمین راه پیدا می‌کنند و اکثر آن‌ها در دامنه کوه‌ها و یا در کف دریاها جریان دارند. به‌طور کلی چشمه‌ها به سه دسته، چشمه‌های دامنه کوه‌ها، چشمه‌های آرتزین یا چشمه‌های آب گرم و چشمه‌های آبفشانی، تقسیم می‌شوند. چشمه‌هایی که در جهت امتداد دامنه کوه‌ها به‌طرف پایین جریان دارند خود دارای انواع مختلفی هستند که عبارت‌اند از:

- چشمه‌هایی که از طبقات رسوبی خارج شده و ممکن است به‌صورت افقی و یا دارای شیب کمی باشند.
- چشمه‌هایی که در محل ناودیسی شکل و در اثر زیاد شدن آب زیرزمینی به بالا راه پیدا می‌کنند.
- چشمه‌هایی که در اثر وقوع گسل به وجود آمده‌اند.
- چشمه‌هایی که از درز و شکاف‌ها خارج می‌شوند (دشمن‌گیر، دشمن‌گیر، سجادی و علیزاده، ۱۳۹۷: ۸۰-۷۲).

۳- لجن درمانی در دریاچه ارومیه

دریاچه ارومیه در کتب پهلوی و اوستا به دریاچه مقدس شناخته می‌شد و محل تولد زرتشت پیامبر را در گزن و در حوالی این

دریاچه می‌دانند. فردوسی در شاهنامه، آن را خنچست یا چی چست نامیده است. وسعت دریاچه ارومیه ۵۷۵۰ کیلومترمربع و حدود ۱۹ میلیارد مترمکعب شوراب و حداکثر ۹ متر عمق دارد. دریاچه ارومیه بر اساس داده‌های پنجاه سال گذشته بین سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۰ دو دوره صعودی و نزولی تقریباً ده سال بارش را پشت سر گذاشته و از ۱۹۶۳ تا سال ۲۰۰۰ از سیر صعودی بارندگی برخوردار بوده است. یکی از پارامترهای اساسی ایجاد مزیت برای دریاچه ارومیه وجود املاح متعدد معدنی مانند کلسیم، فسفر، منیزیم، آهن، سدیم، پتاسیم، برم، ید، سلنیوم، مس و روی است که دارای خواص مختلفی از قبیل عملکرد بر سلول‌های عصبی و ماهیچه‌ها، تولید و ذخیره‌سازی انرژی، ضد آلرژیک بودن، اکسیژن سازی، ایجاد تعادل الکترونیکی در سلول‌های بدن و سلول‌های اعصاب، آرام‌بخش روی سیستم عصبی، موثر در متابولیسم بدن، ضد عفونی‌کننده طبیعی، محافظت‌کننده سلول‌های بدن در مقابل عوامل واکنش‌های سمی خارجی و مؤثر در تشکیل و سنتز کراتین پوست، مو و ناخن است. همچنین وجود لجن با ضخامت ۲۰ تا ۴۰ سانتیمتر و پوشیدگی گل‌ولای بسیار نرم قعر دریاچه که تا ۵۰ متر عمق دارد و ترکیب عناصر مختلف معدنی در تشکیل لجن از دیگر شاخصه‌های مهم مزیت‌ساز دریاچه ارومیه و دریاچه بحرالमित است که به دلیل آثار درمانی آن از زمان باستان شناخته‌شده بود و تنها در سده گذشته دارای مبنای علمی شده است. بیمارستان شوروی سابق در تهران سال‌ها مرکز لجن‌درمانی مجهزی را پایه‌گذاری کرده بود که تا سال ۱۳۵۷ فعالیت می‌کرد. کشور شوروی با بیش از پنجاه دریاچه لجن (گرچه کوچک) آلمان با بیش از دویست و بیست مرکز درمانی بر پایه نمک و لجن بحرالमित و ... پس از آن اردن، ایتالیا، فرانسه، سوئد، چکسلواکی و به‌صورت سنتی ایران از این روش در درمان بسیاری از بیماری‌ها که به آن‌ها اشاره خواهیم کرد بهره‌جسته‌اند.

۳-۱- انواع لجن‌های پزشکی

لجن‌هایی که برای معالجه به کار می‌روند سه نوع هستند: لائی، توری، آتشفشانی.

۳-۱-۱- لجن لائی: این لجن توده‌ای چسبنده، قابل تغییر شکل و سیاه‌رنگ با بوی هیدروژن سولفور که در ته لیمان‌ها و دریاچه‌های نم‌کار تولید می‌شود. در آب این دریاچه گیاهان و جانوران مخصوصی وجود دارند که در نتیجه مرگ آنان مواد آلی فراوانی تولید شده، ته‌نشین گردیده و در نتیجه عمل میکروب‌های مخصوصی در غیاب اکسیژن می‌پوسد و باعث تولید محصولات پروتئینی و چربی و نشاسته‌ای و آمونیاک و هیدروژن سولفور می‌شوند.

۳-۱-۲- لجن توری: این لجن در نتیجه پوسیدن بقایای گیاهی در زمین با وجود نم فراوان و در غیاب اکسیژن تولید می‌شود. در این نوع لجن‌ها خواص لائی یعنی چسبندگی کلئیده و همچنین عوامل تحریک‌کننده، شیمیایی کمتر است.

۳-۱-۳- لجن‌های آتشفشانی: این لجن‌ها در ته دریاچه قرار داشته و به‌وسیله سرچشمه کانی آتشفشانی ایجاد می‌شوند. این سرچشمه‌ها هنگام گذشتن از لایه‌های رسی آهکی، خاکستر آتشفشان و انواع مواد آتشفشانی دیگر، مواد این لایه‌ها را باهم مخلوط و نرم کرده و به شکل گل چسبنده درمی‌آورند (مصطفوی، شمس گوشکی و عباسی، ۱۳۹۱: ۱۸۰-۱۶۱).

۴- دهکده سلامت

مناطق که علاوه بر موقعیت مناسب زیست‌محیطی و دارا بودن جاذبه‌های گردشگری و زیرساخت‌های ارتباطی در نقاط مختلف کشور، قابلیت احداث مجموعه‌ها و کلینیک‌های درمانی تخصصی هم‌جهت با شرایط طبیعی آن منطقه را داشته باشند، قابلیت تبدیل شدن به یک دهکده سلامت را نیز خواهند داشت. مثلاً طبق آمار موجود، تقریباً در تمام استان‌های کشور آب گرم‌های طبیعی وجود دارد که هر کدام از آن‌ها خواص پزشکی بخصوصی دارند و مناطقی جذاب برای گردشگران به حساب می‌آیند. از آنجایی که این جاذبه‌ها اغلب در مناطق کمتر توسعه‌یافته در سطح کشور قرار گرفته‌اند، تجهیز آن‌ها به مراکز درمانی استاندارد، علاوه بر مرتفع ساختن نیازهای درمانی مردم این مناطق، فرصت‌های اشتغال‌زایی مناسبی را برای بومیان آن بخش‌ها به وجود می‌آورد و حضور گردشگران داخلی و خارجی در این مناطق که به‌منظور درمان و درعین‌حال استفاده از جاذبه‌های گردشگری

به آن مناطق سفر می‌کنند، زمینه رونق اقتصادی را در این بخش‌ها فراهم می‌کند. تجربه نسبتاً موفق سرعین اردبیل در این زمینه می‌تواند آموزنده باشد.

همچنین وجود گیاهان دارویی خاص و یا اشکالی از طب سنتی در برخی از نقاط کشور، از آنجایی که علاوه بر دارا بودن جاذبه‌های توریستی، پتانسیل لازم برای تبدیل شدن به مراکز درمانی (مثل داروخانه گیاهان سنتی و ...) را نیز ایجاد می‌کند، می‌توانند فرصتی برای ایجاد یک دهکده سلامت به شمار رود. این دهکده‌ها در کشورهای مختلف از جمله هند و آمریکا شکل گرفته‌اند و در ایران هم در چند نقطه از کشور در دست مطالعه و یا بعضاً اجرایی شده است. اما به نظر می‌رسد هنوز مطالعه جامعی در این خصوص صورت نگرفته و طرح مدونی تهیه نشده است. از سوی دیگر از آنجایی که چنین ایده‌ای در ایران تقریباً نو می‌باشد و هنوز به‌طور گسترده اجرائی نشده است، به نظر می‌رسد تهیه طرحی که به این مسئله به‌طور همه‌جانبه و از مناظر مختلف اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی پردازد و نیز تجارب کشورهای دیگر در این خصوص را مطالعه نماید، به سیاست‌گذاران کمک خواهد نمود تا برای ایجاد چنین مناطقی با رویکردی علمی و بومی حرکت نمایند.

در حال حاضر مناطق زیر در بحث دهکده سلامت، در کشور در حال مطالعه و یا اجرائی شدن می‌باشند:

- سرعین اردبیل
- آبگرم دهلران در استان ایلام
- درکه در ارتفاعات شمال تهران در اراضی کهمیزدره
- شاندیز مشهد
- آبگرم محلات در استان مرکزی
- جزیره کیش
- دهکده سلامت شیراز
- دهکده سلامت شهر قم

د: سطح سیاست‌گذاری کلان

گسترش سیاست‌های فرا بخشی و بخشی دولت در خصوص شکل‌گیری بازار باز خدمات تندرستی در کشور آزادسازی اقتصادی و بهبود روابط سیاسی با سایر کشورها و مقررات روادید از سیاست‌های تأثیرگذار در این امر می‌باشد سیاست‌های خاص بخش تندرستی، مانند خصوصی‌سازی‌های بیمه‌ای گسترده منطقه‌ای و یا تکمیلی دولتی نیز بر شکل‌گیری بازار این‌گونه خدمات تأثیر دارند.

در طراحی و مطالعه نظام جامع توریسم سلامت در کشور: یکی از مسائلی که در زمینه توریسم سلامت سیاست‌گذاران و مدیران وجود دارد، تعدد مراکز دولتی متولی توریسم سلامت در کشور است طراحی مطالعه نظام جامع توریسم سلامت به بررسی نهادهای دولتی متولی در کشور می‌پردازد و جایگاه هرکدام از آن‌ها و نیز وظایف آن‌ها را در قبال این صنعت و بر اساس حوزه مسئولیت آن‌ها مورد مطالعه قرار می‌دهد.

- نظام‌مند نمودن فرایند جذب گردشگران سلامت از طریق ایجاد و اعمال ضوابط و شرایط لازم جهت فعالیت نهادهای توزیعی خدمات سلامت.
- بررسی راهکارهای خصوصی‌سازی صنعت گردشگری سلامت با حفظ نقش نظارتی دولت که از فربه‌شدن بخش دولتی جلوگیری شود و درعین حال بخش خصوصی در این عرصه استانداردهای لازم برای فعالیت را داشته باشد.
- فراهم آوردن امکان دسترسی به خدمات تخصصی وابسته به تکنولوژی‌های پیشرفته در کشور.
- حمایت‌های فنی و قانونی و اختصاص منابع برای گسترش نظام گردشگری.
- توسعه زیرساخت‌های خدمات درمانی و تکمیلی و ارتقای ظرفیت‌های تکنولوژیک و منابع انسانی (همان).

۱- اهداف توسعه صنعت توریسم سلامت در ایران

- از جمله مهم‌ترین اهداف قابل طرح جهت توسعه صنعت توریسم سلامت در کشور می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:
- اشتغال‌زایی و رشد کیفی در بخش سلامت کشور و نزدیک شدن به استانداردهای جهانی اشتغال‌زایی و رشد کیفی در حوزه توریسم اسلامی- ایرانی.
- کسب درآمد و ارزآوری به کشور و حمایت از رشد اقتصادی در کشور.
- رشد بالقوه و کیفی و مطابق استانداردهای جهانی در صنعت بیمه کشور.
- ارتقای کیفی سیستم‌های پزشکی در بخش‌های مختلف کشور.
- تبدیل شدن به قطب گردشگری سلامت در منطقه.
- جذب گردشگران سلامت از کشورهای آسیای میانه و قفقاز، کشورهای حاشیه خلیج فارس و کشورهای اسلامی.

۲- سطح‌بندی سیاست‌های کلان

۱-۲- تدوین و هماهنگی

- هماهنگی میان دستگاه‌های ذی‌ربط هم چون وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی، وزارت میراث فرهنگی و گردشگری، وزارت امور خارجه و وسایل ارتباط جمعی گردآوری گردشگری تجربه کشورهای موفق برای تدوین هرچه بهتر سند گردشگری سلامت.
- پایش کمی کیفی فرا بخشی صادرات خدمات پزشکی باهدف ارزیابی دستاوردها رفع موانع و پیشگیری از تبعات احتمالی منفی.
- پویا نمودن هر چه بیشتر کمیته گردشگری سلامت به‌منظور اجرایی نمودن هر چه بیشتر اهداف تأسیس این کمیته.
- بهبود همکاری‌های بین بخشی از طریق تبیین وظایف ذی‌نفعان مختلف گردشگران سلامت متناسب با نوع آن‌ها و هماهنگ نمودن فعالیت‌های عناصر درگیر در این بخش به‌منظور پرهیز از تکرار اقدامات صورت گرفته و پرهیز از نادیده گرفتن برخی کارها.

۲-۲- سطح تسهیل گردشگری سلامت

- بهبود نظام ارتباطات و حمل‌ونقل اطلاع‌رسانی مشاوره قبل از سفر.
- ارتقای کیفیت خدمات مسافرتی.
- عقد تفاهم‌نامه‌های تجاری دو یا چندجانبه جهت کاهش موانع فراوانی از جمله مقررات بوروکراتیک روادید گمرک و اقامت.

۲-۳- سطح ارائه خدمات سلامتی

- ارتقای کیفیت سرعت، دقت و ارزیابی خدمات ارائه‌شده.
- ایجاد مکانیزم‌های اطلاع‌رسانی و ارائه خدمات به‌گونه‌ای که تضمین‌کننده کیفیت خدمات درمانی و جنبی و حفظ حقوق بیمار باشد.
- مطالعه و بررسی نظام بازاریابی در بیمارستان‌هایی که در حوزه گردشگری سلامت فعالیت می‌کنند.

۲-۴- اصلاحات نهادی راهبردی

- ساماندهی سیستم آماری گردشگران سلامت برحسب نوع آن‌ها، هزینه‌ها خدمات دریافتی و بازارهای مولد.
- استفاده از ظرفیت تبلیغی گردشگران فعلی کشور اعم از گردشگران سلامت و غیر آن برای معرفی توانمندی‌ها و پتانسیل‌های کشور در زمینه گردشگری سلامت.
- تعریف دقیق بیمه و تعرفه گردشگرانی که به‌قصد درمان وارد کشور می‌شوند.
- نظارت مداوم سازمان نظام پزشکی کشور و دانشگاه‌های علوم پزشکی بر رعایت کلیه موازین علمی در جذب و انتخاب بیمار و

پیشگیری از نقل و انتقال بیماری که ممکن است موجب بروز موجی از بیماری‌های مسری در کشور شوند.
 - نظارت دقیق سازمانی سازمان پزشکی کشور بر امر درمان و چگونگی ارائه خدمات به بیماران گردشگر خارجی در بخش خصوصی و دولتی.
 - فراهم کردن امکانات لازم و مناسب سفر از کشور مقصد تا مبدأ (ایران) و حتی سفرهای درون ایران پیش و پس از درمان.

۳- چالش‌های صنعت گردشگری سلامت

چالش‌های صنعت توریسم سلامت عمده‌ترین چالش‌های این صنعت را می‌توان در قالب هفت مورد طبقه‌بندی نمود که به‌قرار ذیل می‌باشد:

- اغلب شرکت‌های بیمه زیر بار پرداخت بیمه بیمار در تمام طول مدت درمان نمی‌روند و عموماً تنها بخش اصلی درمان را تقبل می‌کنند و مراقبت‌های پس از درمان را که گاهی به چند سال زمان نیاز دارد را بیمه نمی‌کنند.
- امکان مراقبت‌های پس از درمان در آن کشور وجود ندارد و بیمار پس از انجام مرحله اصلی درمان مجبور به بازگشت به وطن خویش است.
- قوانین ضعیف موجود در حوزه جرائم پزشکی.
- تغییر مداوم فناوری‌های روز دنیا در حوزه پزشکی: به‌منظور باقی ماندن در لیست کشورهای تراز اول در حوزه توریسم سلامت، ضروری است تا فناوری‌های مورد استفاده در حوزه سلامت، مطابق با فناوری‌های روز دنیا باشد و صنعت درمانی کشور همیشه دارای بالاترین استانداردهای کیفی باشد. هرگونه سکتی در این رقابت سخت، به معنای خروج از نقشه توریسم سلامت جهانی است.
- قوانین بیمه‌ای که باید مطابق با استانداردهای جهانی و مورد تأیید کمپانی‌های معتبر بیمه باشد.
- فقدان یا کمبود پزشکان، پرستاران و نیروی انسانی ماهر و متخصص در حوزه توریسم سلامت به‌عنوان یکی از چالش‌ها محسوب می‌شود.
- برنامه‌های بازاریابی برای جذب توریست سلامت نیز یکی از مسائل چالش‌برانگیز در این حوزه می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

گردشگری پزشکی به‌عنوان شاخه‌ای از گردشگری سلامت بیانگر یک صنعت رو به رشد پرسرعت است که منجر به، به وجود آمدن فضایی شده که در آن بیماران برای دریافت خدمات پزشکی به فراتر از مرزهای ملی سفر می‌کنند. آنچه مشخص است این است که گردشگری پزشکی به‌سرعت در حال رشد و توسعه است. در این میان کشورهایی در جذب این سرمایه عظیم و میلیاردی موفق‌اند که علاوه بر داشتن فاکتورهایی همچون قیمت‌های پایین خدمات، پزشکان با صلاحیت و مناظر زیبا و دارای جاذبه و کیفیت پذیرفته شده جهانی در ارائه خدمات خود باشند. اکنون با وجود استانداردهای جهانی که در نقاط مختلف دنیا به اجرا درمی‌آیند مردم به دنبال باکیفیت‌ترین درمان‌ها باقیمت‌های پایین و رقابتی هستند. کشور ایران نیز با عنایت به مزیت‌های خاص خود در گردشگری پزشکی از جمله هزینه‌های پایین خدمات، تجهیزات مناسب و پزشکان صلاحیت‌دار و دارا بودن جاذبه‌های فراوان طبیعی از جمله چشمه‌های آب گرم باقابلیت‌های بالای درمانی، درصدد است تا از فرصت‌های موجود در بازار بین‌المللی خدمات سلامت استفاده کند. لیکن هنوز برای بهره‌برداری از توانمندی‌های خود در این زمینه با چالش‌هایی اساسی روبرو است و در صورتی که بخواهد در این بازار سهم مناسبی داشته باشد باید در جهت رفع این چالش‌ها بکوشد. بر این اساس پیشنهاد می‌شود:

- ۱- توجه در سیاست‌گذاری‌های نظام سلامت برای زمینه‌سازی جذب گردشگران سلامت.
- ۲- توسعه امکانات رفاهی و تفریحی همچنین افزایش امکانات هتلینگ بیمارستان‌ها و مراکز درمانی.

- ۳- ساماندهی و تجهیز و بهینه سازی مراکز سنتی و طبیعی درمانی همچون غارهای نمکی، چشمه‌های آب گرم، لجن‌زارهای درمانی و... جهت پذیرش و ارائه خدمات مطلوب به توریسم.
- ۴- تبلیغ و معرفی پتانسیل‌های جذب توریسم سلامت در عرصه‌های بین‌المللی.

منابع

- ۱- دشمن‌گیر، لیلا، دشمن‌گیر، پریناز، سجادی، هانیبه سادات و علیزاده، گیسو (۱۳۹۷)، تحلیل وضعیت نظام گردشگری سلامت ایران، *مجله تصویر سلامت*، ۱۳۹۷.
- ۲- دیوید، فردآور (۱۳۷۹)، *مدیریت استراتژی*، ترجمه دکتر علی پارسائیان و دکتر سید محمد اعرابی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۷۹.
- ۳- زاهدی، ش (۱۳۸۲)، تحلیلی بر انواع توریسم درمانی و ارتباط آن‌ها با یکدیگر، *مجله مطالعات جهانگردی*، (۱).
- ۴- سقایی، م و عبدالهی، ع (۱۳۸۳)، دریاچه ارومیه و راهبردهای گردشگری قابلیت‌ها گونه شناسی، *مجله رشد آموزش جغرافیایی*، (۶۸).
- ۵- سایت شبکه تحلیلگران تکنولوژی ایران ۱۳۸۸ (www.itan.ir).
- ۶- سایت جغرافیایی توریسم مازندران، ته‌مین‌ه اسدی ۱۳۸۷، (Mazandgeo.blogfa.com).
- ۷- عربشاهی‌کریزی، احمد و آریان‌فر، مرتضی، گردشگری سلامت و قابلیت‌های گردشگری پزشکی درمانی در ایران، *فصلنامه فضای گردشگری*، (۹)۳.
- ۸- مصطفوی، حکیمه، شمس گوشکی، احسان و عباسی، محمود (۱۳۹۱)، اخلاق در گردشگری سلامت، *فصلنامه اخلاق زیستی*، (۴)۲.

Health Tourism & its Place in the Policies of Iran's Health System

Maghsoud Zavvar

M.A in Criminal Law & Criminology, Maragheh Branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran
(Corresponding Author)

Ranginkamans79@gmail.com

Leila Farahbakhsh

M.A in Tourism Marketing, Maziar Non-Profit Institute, Noor, Iran

leilafarahbakhsh7@gmail.com

Abstract

Today, the health tourism market is considered as one of the most profitable and competitive industries in the world. At the macro level, governments and government institutions in many countries are interested in benefiting from the economic benefits of this industry, and at the micro level, hospitals and various providers of travel and medical services are trying to increase their share of it in competition with each other. Iran, despite having many hot and mineral springs, conducting basic and applied research in the field of cell sciences and reproductive technologies, treating incurable diseases, non-invasive treatment methods, developing vaccines to prevent and eradicate many diseases, and training expert staff. So far, it has not been able to take appropriate action and contribute to the development of health tourism with appropriate planning and policy towards the development of tourism infrastructure. The income from health tourism can be profitable for Iran, which is thinking about moving in the development process. Knowing the target markets, entrepreneurship and presenting new ideas in this direction are significant points in the growth of the health tourism industry in Iran. The present study, which is written in the library and analytical-descriptive method, tries to identify the factors promoting and inhibiting the promotion of health tourism in Iran while introducing the importance of the health tourism industry in Iran.

Keywords: Tourism, Health Tourism, Therapeutic Tourism, Policy Making